

TYPOLOGIZÁCIA MORÁLKY A MRAVNÝCH SUBJEKTOV V ETIKE SOCIÁLNYCH DÔSLEDKOV

VASIL GLUCHMAN, Katedra Filozofie FF PU, Prešov

GLUCHMAN, V.: A Typology of Morals and of Moral Subjects in Consequentialist Ethics

FILOZOFIA 53, 1998, No 8, p. 523

The analysis of moral subject in consequentialist ethics (as a kind of nonutilitarian consequentialism) aims to show, that moral subject is of basic importance for it - regardless to the fact, that its analysis focuses predominantly on action and its consequences. It is the moral subject, which enables the action and its consequences to be performed. So understanding the conditions of moral subject's action means understanding the moral subject itself. This understanding draws upon the typology of moral subjects that makes the prediction of certain kinds of action as well as of their consequences possible.

Skúmanie človeka ako mravného subjektu v rámci etiky sociálnych dôsledkov ako formy neutilitaristického konzekvencializmu má za cieľ prezentovať, že mravný subjekt má významné postavenie v rámci neutilitaristického konzekvencializmu aj napriek tomu, že dôraz sa kladie najmä na skúmanie konania a jeho dôsledkov. V tejto súvislosti si treba uvedomiť, že bez mravného subjektu by nebolo možné žiadne konanie ani žiadne dôsledky. Skúmať mravný subjekt teda znamená skúmať a snažiť sa pochopiť predpoklady konania mravného subjektu. Pochopenie je možné práve na základe pochopenia typologizácie mravných subjektov a ich charakteristiky. Prostredníctvom poznania možno lepšie pochopiť konanie mravného subjektu a s väčšou pravdepodobnosťou predvídať určité druhy konaní u istých typov mravných subjektov, ako aj dôsledky vyplývajúce z týchto konaní.

Základným eticko-filozofickým východiskom pre vymedzenie rozličných typov morálky v kontexte etiky sociálnych dôsledkov je miesto rozumu a racionálneho uvažovania v aktivite mravného subjektu a úloha slobodnej vôle v procese uvažovania, rozhodovania a konania mravného subjektu. Na základe toho možno vyčleniť zvykovú či skupinovú morálku a reflexívnu morálku. Týmto druhom morálky viac-menej zodpovedajú aj dva typy mravných subjektov. Na úrovni skupinovej morálky ide predovšetkým o opakované uskutočňovanie mravných noriem a hodnôt, ktoré sú platné v danej sociálnej komunite. Úloha mravného subjektu a vlastne aj jeho mravná povinnosť spočíva v tom, že koná v súlade s požiadavkami, ktoré na neho kladie sociálna komunita prostredníctvom svojich sociálnych inštitúcií, príp. prostredníctvom verejnej mienky, ktorá je jedným z najvýznamnejších nástrojov realizácie skupinovej morálky. Aj v rámci uskutočňovania skupinovej morálky možno rozlišovať medzi konaním, ktoré je dobrovoľne v plnom súlade s požiadavkami vyplývajúcimi z mravných noriem a hodnôt, kým

na druhej strane môžeme vyčleniť konanie, ktorého súlad s požiadavkami je viac či menej vynútený.

Rozdiel medzi prvým a druhým typom mravného subjektu môže spočívať v tom, že prvý typ vedome koná (príp. usiluje sa konať) v súlade s mravnými normami a naplňovať mravné hodnoty, ktoré sú akceptované spoločnosťou. Druhý typ mravného subjektu uvažuje o podstate týchto princípov, noriem a hodnôt, formuluje svoje vlastné princípy, hodnoty a normy, ktoré nemusia byť identické so spoločensky akceptovanými, ale nesmú byť v rozpore so základnými mravnými hodnotami, t.j. musia rešpektovať a potvrdzovať humánnosť a dôstojnosť človeka a jeho morálne práva. V súvislosti s tým by jednou z charakteristických čŕt druhého typu mravného subjektu mohlo byť jasné a logické myslenie, zatiaľ čo u prvého typu prevláda "myslenie v kliše". V teórii riadenia De Bono zastáva názor, že v rámci takzvaného laterálneho myslenia čiže myslenia v skokoch nie je nevyhnutné, aby všetky jednotlivé kroky v myšlienkovom procese boli správne. Môže sa vyskytnúť aj chybný krok, ale podstatný je správny záver. Tento názor De Bona možno použiť aj vo vzťahu k morálnemu uvažovaniu. To znamená, že v kontexte morálneho uvažovania nie je nevyhnutné, aby všetky kroky tohto myšlienkového procesu boli správne, ale podstatný je správny záver čiže správne konanie alebo správny čin.

Druhý typ mravného subjektu nepredstavuje svätca či Harovho archanjela, pretože ide len o určité črty typu mravného subjektu, ktoré sa však v takejto podobe nemusia u mravných subjektov reflexívneho typu nevyhnutne prejavovať v každom okamihu a v plnej miere. Ide o to, že sa môžu vyskytovať v prevažnej miere. Ani to neznamená, že druhý typ mravného subjektu nikdy nemôže konať mravne nesprávne, pretože výsledok svojho konania nemôže vždy a úplne ovplyvniť, príp. niekedy musí riešiť aj situácie, ktorých výsledkom je vlastne tzv. dvojitý efekt či prípadná voľba menšieho zla.

Treba ešte upresniť, že výsledok konania nie je bezprostredne závislý od spôsobu morálneho uvažovania, pretože aj mravný subjekt, ktorý koná v kontexte zvykovej morálky, používa určitý model morálneho uvažovania, aj keď veľmi zjednodušený, ktorý určujú princípy a normy platné a všeobecne akceptované v spoločnosti či určitej komunite. V rámci tohto modelu je pravdepodobnosť chyby a omylu značná, najmä vo vzťahu k druhom konania, ktoré do určitej miery presahujú rámec všeobecne akceptovaných princípov a noriem. Tento spôsob morálneho uvažovania možno nazvať aj porovnávacím, pretože veľmi často spočíva v porovnávaní zamýšľaného alebo hodnoteného konania s akceptovanými princípmi a normami. Podobne možno konštatovať, že aj uvažovanie o možnom (potenciálnom) konaní sa orientuje na porovnávanie pravdepodobných čŕt konania s existujúcimi vzormi. Porovnávací spôsob morálneho uvažovania možno teda považovať za črtu charakteristickú pre prvý typ mravného subjektu, teda pre zvykovú morálku. Druhý typ mravného subjektu a jeho spôsob morálneho uvažovania charakterizuje analytický spôsob uvažovania, ktorý spočíva predovšetkým v analýze reálnej mravnej situácie a v možnosti realizácie vlastných mravných ideálov a hodnôt, ktoré v podstate zodpovedajú základným mravným hodnotám a princípom ľudského spoločstva.

Z toho vyplýva, že jedna z najvýznamnejších úloh v procese morálneho uvažovania mravného subjektu pripadá kognitívnemu aspektu tohto myšlienkového procesu, ktorý

hrá pri charakteristike schopností morálneho uvažovania mravného subjektu takmer rozhodujúcu úlohu. Úloha charakteru v tomto procese morálneho uvažovania podľa môjho názoru nie je až taká dominantná ako význam kognitívnych schopností subjektu. Na druhej strane si treba uvedomiť, že vyčlenenie dvoch typov mravných subjektov na základe hlavne kognitívnych schopností (napr. v koncepcii L. Kohlberga) nie je vyjadrením skutočnej mravnej kvality týchto subjektov, pretože ich mravná kvalita je určená najmä ich charakterom a dôsledkami, ktoré vyplývajú z ich konania. V tomto kontexte si musíme uvedomiť aj to, že kognitívny aspekt v procese morálneho uvažovania je veľmi dôležitý, ale nie je jediným kritériom vymedzenia dvoch typov mravných subjektov. Sú tu ešte ďalšie kritériá, ktoré majú určitú (i keď možno len vonkajšiu) podobnosť alebo súvislosť s charakterom, napríklad aktivita a pasivita.

Michael Armstrong vo svojej práci *Jak byť ešte lepším manažérom* rozdeľuje manažérov na tri typy: na tých, ktorí majú chod udalostí pod kontrolou, tých, ktorí sa len prizeraajú, a tých, ktorí nevedia, čo sa deje ([2], 24). Keby som sa pokúsil aplikovať toto delenie na mravné subjekty, ukázalo by sa, že z obsahového hľadiska, t.j. z hľadiska obsahu morálky je takéto delenie nepoužiteľné. Možno ho však použiť prostredníctvom hľadania formálnej analógie medzi určitými vonkajšími znakmi týchto typov manažérov a mravných subjektov. V kontexte môjho vyčlenenia dvoch typov mravného subjektu by prvé dva typy manažérov boli do určitej miery porovnateľné s mojimi dvoma druhmi mravných subjektov. Vzniká otázka, či možno akceptovať tretí typ manažéra ako určitú analógiu k mravným subjektom. Domnievam sa, že tento typ manažéra v kontexte úvah o mravnom subjekte by sme nanajvýš mohli považovať za určitú špecifickú kategóriu prvého typu mravných subjektov, teda tých, ktorí tvoria zvykovú alebo skupinovú morálku. Vo všeobecnosti zastávam názor, že z hľadiska početnosti výskytu ide o okrajový sociálny jav, ktorý predstavujú najmä rozličné asociálne skupiny obyvateľstva. Pri porovnávaní predchádzajúcich dvoch typov manažérov a druhov mravných subjektov by som mohol prvý druh mravného subjektu pracovne nazvať aj pasívnym a druhý typ aktívnym druhom mravného subjektu. Toto označenie má však svoje opodstatnenie len vo vzťahu k určitej špecifickej skúmanej črte týchto druhov mravných subjektov, k ich schopnosti aktivity a tvorivosti v procese morálneho uvažovania čiže k ich schopnosti analyzovať konkrétnu mravnú situáciu a prijímať vlastné autonómne rozhodnutia o tom, čo je správne a nesprávne, čo treba vykonať, príp., čo vykonať nesmieme. Pracovná charakteristika týchto mravných subjektov ako pasívnych či aktívnych nevyjadruje ich mravnú kvalitu či mravnú hodnotu ich konania z hľadiska dôsledkov, ktoré z konania vyplývajú, ale len určitú formálnu charakteristickú črtu ich spôsobu morálneho uvažovania. Český autor Havel Ambrož v knihe *Jak získať v živote úspech* napísal, že v živote platí pravidlo: buď budeš kladivom, alebo nákovou ([1], 62). Možno súhlasiť s Ambrožom v tom, že tento výrok vyjadruje dávne ľudské poznanie. Lenže v súvislosti s mojou typologizáciou mravných subjektov treba zvážiť, do akej miery možno stotožniť prvý typ mravného subjektu s nákovou a druhý zase s kladivom. Identifikovať moje dva typy mravných subjektov s Ambrožovými metaforami nákovy a kladiva by nebolo vhodné, pretože táto metafora vzbudzuje predstavu, že "kladivo" používa "nákovu" na uskutočňovanie svojich záujmov, o mravnom charaktere ktorých možno niekedy veľmi

pochybovať. V popredí mojich úvah o charakteristických črtách mravných subjektov v rámci spomínanej typologizácie je myšlienka, že tieto mravné subjekty v podstate konajú v súlade so základnými mravnými hodnotami akceptovanými ľudským spoločenstvom. Mravný obsah charakteristiky týchto mravných subjektov je primárny (i keď niekedy možno latentný). Z toho vyplýva, že analógia s delením ľudí na typ "kladivo" a "nákovy" môže mať s mojím delením len vonkajšiu, formálnu podobnosť a že pre kladivo a reflexívny mravný subjekt je charakteristická predovšetkým aktivita, zatiaľ čo pre nákovu a druhý typ mravného subjektu pasivita. Zastávam názor, že súčasťou charakteristiky reflexívneho typu mravného subjektu v žiadnom prípade nie je zneužívanie zvykového či konformného typu mravného subjektu vo svoj prospech a v rozpore so skutočnými a oprávnenými záujmami prvého typu mravného subjektu, prípadne dokonca na nemorálne ciele. Sociologická charakteristika tejto makroskupiny mravných subjektov to nepredpokladá, ale predovšetkým to vylučuje obsahová a formálna charakteristika reflexívneho typu mravného subjektu, založená na uskutočňovaní základných morálnych hodnôt ľudského spoločenstva, ako sú predovšetkým humánnosť, ľudská dôstojnosť a práva človeka.

K charakteristike prvého typu mravného subjektu by sme mohli dodať, že jeho spôsob morálneho uvažovania prostredníctvom porovnávania je zameraný hlavne na riešenie prvoplánových morálnych (praktických) problémov každodenného života jednotlivca. Model morálneho uvažovania prvého druhu mravného subjektu by sme mohli nazvať aj *pasívnym prakticko-porovnávacím modelom morálneho uvažovania*. Druhý typ mravného subjektu zasa pri riešení konkrétnych mravných problémov vychádza z podstatne širšej základne riešenia tohto problému, a to najmä z hľadiska dlhodobých racionálnych životných plánov, ktorých významnou súčasťou sú ich morálne relevantné črty. Tento model morálneho uvažovania druhého druhu mravného subjektu by sme teda mohli nazvať aj *aktívnym analytickým modelom morálneho uvažovania mravného subjektu*.

Morálne uvažovanie prvého typu mravného subjektu možno nazvať aj intuitívnym uvažovaním o každodenných morálnych problémoch, zatiaľ čo druhý typ mravného subjektu a jeho spôsob uvažovania možno nazvať racionálnym (čiastočne metaetickým, ale nie vo význame metaetickej úrovne morálneho myslenia u R. M. Hara) uvažovaním o univerzálnych otázkach ľudskej morálky a ľudského bytia. Prvý typ mravného subjektu často rieši praktické otázky "živelne" čiže podľa naučených schém, ktoré si osvojil v procese socializácie a výchovy. Druhý typ mravného subjektu rieši praktické otázky na základe toho, ako sa mu darí riešiť "metaetické" otázky typu Kto som?, Čím chcem byť?, Aký je zmysel života? a pod.

V nadväznosti na to možno pripomenúť, že aktivitu a produktivnosť považoval Erich Fromm za podstatnú charakteristiku typu človeka orientovaného na "byť". Podľa Fromma produktivnosť znamená schopnosť človeka využiť svoje sily a uskutočniť svoje možnosti. Produktivnosť neznamená dosahovanie výsledkov, ale je to spôsob správania, orientácia na svet a seba v celom životnom procese. Najdôležitejším predmetom produktivnosti človeka je človek sám, jeho duševný rast. Produktívna orientácia je základom slobody, cnosti a šťastia. Frommovým cieľom je formulovať etickú koncepciu a normy,

ktoré budú prispievať k rastu a rozvoju človeka. Ide mu o to, aby jednotliviec dokázal využiť svoje produktívne sily v prospech rastu a rozvoja človeka, aby bol humánny. U Fromma humánnosť a produktivnosť sú základné pojmy jeho etickej koncepcie. Sú integrálnym vyjadrením prepojenosti vonkajšej (extrinsic) a vnútornej (intrinsic) hodnoty ľudského bytia, pretože tvoria symbiózu cieľov a prostriedkov pri realizácii človeka ako mravného subjektu a objektu bytia. Humánnosť a produktivnosť tvoria dialektickú jednotu, pretože humánnosť je predpokladom uskutočnenia produktivnosti. Na druhej strane je zase cieľom uskutočňovanie produktívnych síl a schopností človeka pri hľadaní stále nových riešení konfliktu dobra a zla v mnohých jeho podobách ([6], 82-95). V tomto kontexte možno konštatovať, že aktivita a produktivnosť vo Frommovom chápaní je súčasťou mojej charakteristiky druhého typu mravného subjektu, pretože aj v rámci mojej typologizácie aktívneho analytického mravného subjektu ide najmä o to, aby mravný subjekt dokázal využiť svoje schopnosti a možnosti predovšetkým na vlastný rozvoj duševných síl v prospech širšej sociálnej a morálnej komunity, ktorej je členom.

V súvislosti s humánnosťou ako jednou zo základných a charakteristických črt Frommovej etickej koncepcie, vzniká otázka, aké postavenie má v kontexte mojej typologizácie mravných subjektov ([5], 117-180). Už viackrát som v rozličných súvislostiach zdôraznil, že z mojej typologizácie nevyplývajú žiadne bezprostredné praktické závery o mravnej hodnote jednotlivých mravných subjektov. Vztahuje sa to aj na problém humánnosti, ľudskej dôstojnosti a na práva človeka u prvého a druhého typu mravných subjektov. Na základe tejto charakteristiky nemožno konštatovať, že pasívny typ mravného subjektu ako predstaviteľ zvykovej morálky je menej humánny alebo nerešpektuje ľudskú dôstojnosť či práva človeka. Dôsledky ich konania potvrdzujú, že všetky tieto mravné subjekty konajú v podstate humánne, rešpektujú ľudskú dôstojnosť a rešpektujú aj práva ostatných mravných subjektov. Odlišnosť medzi prvým a druhým typom mravného subjektu spočíva predovšetkým v prístupe k uskutočňovaniu humánnosti, ľudskej dôstojnosti a práv človeka. Zatiaľ čo na úrovni pasívneho mravného subjektu ide o viac či menej živelný prístup na základe určitého naučeného modelu správania a konania, ktorý je daný zvykovou morálkou, teda s istým návodom na konanie, na úrovni aktívneho mravného subjektu ide o samostatné a nezávislé morálne uvažovanie o otázkach humánnosti, ľudskej dôstojnosti a práv človeka v kontexte konkrétnych situácií čiže aj so zvažovaním toho, kto a do akej miery si zaslúži plný rešpekt a úctu ako ľudská a predovšetkým mravná bytosť.

Veľmi dôležitým momentom pri vyčleňovaní jednotlivých typov mravných subjektov môže byť podľa mňa aj to, čo považujú jednotlivé mravné subjekty za zdroj morálnej autority, teda do akej miery sú závislí od vonkajšej mravnej autority (heteronómna pozícia), prípadne do akej miery dokážu byť sami sebe mravnou autoritou (autonómna pozícia). Heteronómna pozícia je zrejme vlastná prvému typu mravného subjektu a autonómna pozícia zase druhému. Pre heteronómu pozíciu je príznačná veľká miera konformity morálnych hodnôt a noriem, ktoré používa tento mravný subjekt ako návod pri svojom morálnom rozhodovaní a konaní. Zdrojom morálnej autority je obyčajne väčší sociálny organizmus, ktorého je jednotliviec členom. Môže to byť buď zvyk, tabu,

náboženský rituál, sila verejnej mienky, zákon atď., ktoré vyjadrujú záujem formálnej či neformálnej sociálnej komunity, ktorej je mravný subjekt členom. Pre autonómnú pozíciu je obyčajne zdrojom morálnej autority sám jednotlivec. Teda je to mravný subjekt, ktorý dokáže formulovať svoje mravné hodnoty, princípy a prípadné pravidlá nezávisle od ostatných mravných subjektov v rámci sociálnej a morálnej komunity, ktorej je členom. Podstatné je to, aby mravné hodnoty týchto autonómnych mravných subjektov neboli v rozpore so základnými mravnými hodnotami ľudského spoločenstva čiže aby boli v čo najväčšom súlade s humánnosťou a ľudskou dôstojnosťou človeka. Nie je nevyhnutnou podmienkou, aby ich morálne hodnoty boli v čo najväčšej miere identické s mravnými hodnotami spoločnosti.

V súvislosti s problémom týkajúcim sa vzťahu chápania zdroja morálnej autority a typologizácie mravných subjektov vzniká otázka, ako v kontexte posudzovania zdroja morálnej autority hodnotiť veriacich ľudí, ktorí jednoznačne považujú za najvyšší zdroj morálnej autority boha. Podľa mňa musíme rozlišovať dve roviny tohto problému vo vzťahu k veriaciim ľuďom, a teda aj vo vzťahu k náboženskej morálke. Predovšetkým musíme rozlišovať medzi uvažovaním o pôvodcovi morálky podľa náboženstva na jednej strane a uvažovaním o úlohe a schopnostiach veriaceho človeka ako mravného subjektu v rámci náboženskej morálky na strane druhej. V prípade pôvodcu morálky je názor kresťanských cirkví jednoznačný: boh je pôvodcom morálky, všetkých jej hodnôt a je aj najvyšším dobrom. Na druhej strane môžu existovať podstatné odlišnosti medzi jednotlivými svetovými náboženstvami a aj v rámci kresťanstva v názore na schopnosti a úlohu veriaceho človeka v procese uskutočňovania náboženskej morálky v každodennom živote veriaceho človeka alebo aj celého veriaceho spoločenstva. Názor na túto otázku možno považovať za skutočné kritérium hodnotenia jednotlivých typov náboženskej morálky (vrátane všetkých hlavných kresťanských morálnych koncepcií) z hľadiska uskutočňovania slobody a slobodnej vôle danej veriacemu človeku od boha.¹ Keby sme teda chceli charakterizovať náboženskú morálku ako určitý typ morálky, musíme konštatovať, že tak ako v prípade každej morálky aj jej charakteristiku určuje chápanie človeka a jeho slobodnej vôle. Treba zároveň dodať, že ani jednotlivé typy náboženskej morálky nie sú úplne homogénnymi typmi morálky, i keď v ich rámci na rozdiel od iných typov morálky prevládajú spoločné črty, na základe ktorých sa daná sociálna skupina ako komunita veriacich formuje. Z toho vyplýva, že základom aj v rámci náboženskej morálky je človek (v tomto prípade veriaci človek) ako mravný subjekt.

V nadväznosti na predchádzajúce úvahy treba uviesť, že podstatná akceptácia slobody a najmä slobody vôle veriaceho človeka je len prvotným predpokladom pre rozvoj schopnosti morálneho uvažovania a konania veriaceho človeka ako mravného subjektu. Nevytvára bezprostrednú súvislosť medzi chápaním slobody a slobodnej vôle veriaceho človeka v určitej náboženskej morálnej koncepcii a začlenením mravného subjektu do určitej typológie. Liberálne chápanie slobodnej vôle človeka v kresťanstve vytvára dostatočný priestor pre to, aby sa veriaci človek mohol dostatočne autonómne rozhodovať

¹ Príkladom vývoja v nazeraní na úlohu a slobodu veriaceho človeka v živote spoločnosti môže byť vývoj slovenskej evanjelíckej sociálnej etiky v 20. storočí ([4], 53-140).

pri riešení morálnych problémov každodenného života, aby si teda zachoval značnú mieru vlastnej morálnej autonómie v procese morálneho uvažovania, rozhodovania a konania. Takéhoto veriaceho človeka potom možno považovať za relatívne samostatnú morálnu autoritu v morálnych otázkach každodenného života. Typologizáciu veriaceho človeka ako mravného subjektu možno založiť na jeho charaktere, schopnostiach a možnostiach - podobne ako v prípade ostatných mravných subjektov. Otázka náboženskej viery z toho hľadiska nezohráva podstatnú úlohu v procese typologizácie veriacich ako mravných subjektov.

Ďalším veľmi dôležitým znakom pri rozlišovaní dvoch typov mravných subjektov by mohla byť autonómia osoby, ako ju napríklad charakterizuje J. Raz - ako schopnosť osoby utvárať svoj život [10]. V kontexte mojich úvah by to mohlo znamenať schopnosť vedome dávať určitý morálny charakter svojmu životu. Domnievam sa, že k týmto kritériám, na základe ktorých možno vyčleniť dva základné typy mravných subjektov, možno priradiť aj mravnú zodpovednosť či skôr schopnosť uvedomenia si mravnej zodpovednosti, kalkulovania s touto zodpovednosťou v procese morálneho uvažovania a rozhodovania a potom aj konania v súlade s uvedenou mravnou zodpovednosťou. Treba pripomenúť, že v zásade každý mravný subjekt má mravnú zodpovednosť za svoje konanie, pokiaľ ide o dobrovoľné konanie a pokiaľ do neho nevstupujú ďalšie faktory (zmieňujem sa o nich vo svojich predchádzajúcich knihách). Otázne však je, do akej miery si svoju mravnú zodpovednosť uvedomujú všetky mravné subjekty a do akej miery na základe toho aj konajú.

Veľmi zaujímavý poznatok vo vzťahu k úlohe zodpovednosti mravného subjektu prezentoval Bernard Williams vo svojej práci *Making Sense of Humanity* [13]. Podľa jeho názoru idea zodpovedného subjektu nezahŕňa v sebe ideál zrelosti ako zodpovednosti za seba. Zrelý subjekt uzná svoj vzťah k svojmu konaniu aj v jeho neuvažovaných, v nepredvídaných a nezamýšľaných aspektoch. Takýto zrelý subjekt podľa B. Williamsa uznáva, že jeho identita ako subjektu je konštituovaná niečím viac než iba uvažujúcim ja. Subjekt žije v predstave, že jeho charakter, to, čo je, nie je ani myšlienkovou konštrukciou jeho samotného a nemožno ho ani plne vyjadriť prostredníctvom uvažovaného konania. To neznamená, že nemôže uznať konanie, ktoré z toho vyplýva, za svoje. Z toho potom vyplýva, že mravný subjekt môže byť zodpovedný za konanie, ktoré vlastne ani nezamýšľal. Zodpovednosť nie je vlastnosť, ktorá prináleží len iným, ktorí sú zodpovední, ale zodpovedný je každý. Podľa Williamsa zodpovednosť môže siahať až za dobrovoľnosť. Ideál zrelosti tak nezahŕňa v sebe reštrikcie situácií zodpovednosti. Williams sa domnieva, že žiadna koncepcia verejnej zodpovednosti nemôže exaktne obsiahnuť ideál zrelosti, pretože znakom zrelosti mravného subjektu nie je jeho zodpovednosť za vlastné konanie len v prípade, keď verejnosť uzná, že subjekt by mohol byť zodpovedný ([13], 29-32). B. Williams teda v rámci svojho chápania zrelého subjektu odmieta schopnosť uvažovať ako dôležité kritérium charakteristiky mravného subjektu. Domnievam sa, že u Williamsa ide najmä o zdôraznenie aspektov morálnej zodpovednosti subjektu, ktorá skutočne nemôže byť založená na schopnosti uvažovania a predvídania možných dôsledkov vyplývajúcich z jeho konania. Na druhej strane však zastávam

názor, že identita zrelého mravného subjektu je založená na schopnosti uvažovania, plánovania a na sebareflexii (ako to vyjadrili napríklad aj Vallacher a Wegner [12]).

Schopnosť uvedomiť si vlastnú zodpovednosť nesporne považujem u mravného subjektu za veľmi dôležité kritérium jeho charakteristiky. Aj v nadväznosti na Williamsov názor možno konštatovať, že schopnosť akceptovania morálnej zodpovednosti subjektu aj za nezamýšľané konanie, príp. predvídanie takejto zodpovednosti je znakom zrelosti subjektu (Williams), čo možno v rámci mojej typologizácie nazvať aj znakom reflexívneho mravného subjektu. Lawrence A. Locke v tejto súvislosti upozorňuje na to, že existuje jednoznačné spojenie medzi morálnou zodpovednosťou a pojmom osoby ako v podstate morálne zodpovedným subjektom ([8], 40-41). Rozdiely medzi jednotlivými typmi mravných subjektov možno potom vyjadriť vo vzťahu k morálnej zodpovednosti aj cez kvalitatívne odlišnosti v ich schopnosti uvedomovať si a akceptovať morálnu zodpovednosť vyplývajúcu z ich konania. Zodpovednosť mravného subjektu prvého typu je skôr založená na bezprostrednom dosahu uvedomenia si tejto zodpovednosti, ktorá vyplýva z priamych dôsledkov jeho konania. K ďalším charakteristickým znakom prvého typu mravného subjektu vo vzťahu k zodpovednosti možno dodať, že uňho výraznejšie chýba schopnosť predvídania dôsledkov a zodpovednosti. Možno to vyjadriť aj tak, že ide najmä o zodpovednosť vo vzťahu k normám sociálnej a morálnej komunity za konanie a jeho bezprostredné dôsledky, ale vo veľmi ohraničenom časovom a priestorovom horizonte. Konkrétne to znamená, že schopnosť uvedomenia si tejto zodpovednosti sa vzťahuje na veľmi malý okruh konania a na veľmi krátky časový interval. Prvý typ mravného subjektu si veľmi často neuvedomuje svoju sprostredkovanú morálnu zodpovednosť a zodpovednosť za dôsledky konania, ktoré neboli bezprostredne výsledkom jeho úmyslov.

Na druhej strane u mravného subjektu druhého typu ide o kvalitatívne vyšší druh morálnej zodpovednosti, pretože tento typ subjektu uvažuje o svojom konaní, o dôsledkoch z neho vyplývajúcich, a teda aj o morálnej zodpovednosti, ktorá sa naň vzťahuje. Uvedomuje si aj zodpovednosť, ktorá je mimo rámca jeho bezprostredných motívov a úmyslov konania. K črtám tohto typu mravného subjektu patrí aj akceptovanie sprostredkovej morálnej zodpovednosti v širšom časovom a priestorovom horizonte. Podstatným momentom je to, že reálne sa nemenia dôsledky vyplývajúce z faktu zodpovednosti pre tieto mravné subjekty. Konkrétne to znamená, že napriek vnútorným kvalitatívnym rozdielom v chápaní, uvedomení a akceptovaní zodpovednosti u týchto typov mravných subjektov nie je ich morálna zodpovednosť v skutočnosti odvodená, prípadne závislá od týchto vnútorných kvalitatívnych prvkov. Rozdiely v miere morálnej zodpovednosti medzi jednotlivými mravnými subjektami vyplývajú jednak z aplikovania situačného prístupu k tejto zodpovednosti čiže z konkretizácie a individualizácie morálnej zodpovednosti jednotlivcov v konkrétnych životných situáciách. Na druhej strane miera podielu jednotlivých mravných subjektov na spoločnej morálnej zodpovednosti ľudstva je daná najmä sociálnym a politickým statusom a možnosťami týchto subjektov. Miera podielu jednotlivcov na spoločnej morálnej zodpovednosti ľudstva môže byť čiastočne ovplyvnená aj schopnosťami týchto mravných subjektov. Vzťahuje sa to len na

spoločnú morálnu zodpovednosť ľudstva, nie na individuálnu mravnú zodpovednosť subjektu za svoje konanie.

V tejto súvislosti možno uviesť, že takmer všetky mravné subjekty majú svoje racionálne životné plány. Musíme akceptovať, že len malá časť týchto individuálnych mravných subjektov dokáže formulovať jasne svoje projekty, zámery, ciele a tiež ich realizovať. V tom spočíva určitý rozdiel medzi dvoma druhmi mravných subjektov, ktorý je okrem iného založený aj na miere sebauvedomenia a sebavedomia jednotlivých mravných subjektov. V tomto procese teda zohráva určitú úlohu aj psychologický moment, ktorý súvisí so silou vôle, ide teda o vôľový prvok osobnosti mravného subjektu.

John Rawls v *Teórii spravodlivosti* uvažoval aj o význame racionálneho životného plánu v procese uskutočňovania spravodlivosti. V jeho koncepcii racionálneho životného plánu má veľmi významnú úlohu práve racionálna schopnosť jednotlivca, t.j. jeho schopnosť racionálneho výberu, uvedomenia si relevantných faktov a starostlivé zváženie dôsledkov. To všetko má slúžiť jednotlivcovi na to, aby mohol dostatočne predvídať a predstaviť si budúcnosť ([9], 243-250). Rawlsova koncepcia racionálneho životného plánu teda vyžaduje od jednotlivca veľmi výraznú tvorivú aktivitu, ktorá súvisí s jeho schopnosťou analyzovať viaceré alternatívy možných plánov, racionálny výber prostriedkov zodpovedajúcich týmto plánom, ako aj schopnosť predvídania pravdepodobných dôsledkov vyplývajúcich z uskutočňovania týchto racionálnych životných plánov. Uskutočnenie takéhoto racionálneho životného plánu podľa mňa predpokladá vlastne druhý typ mravného subjektu, ktorý som vyššie charakterizoval ako aktívny analytický model morálneho uvažovania mravného subjektu.

Mravná vyspelosť jednotlivca sa odráža aj v spôsobe zdôvodnenia vlastnej mravnosti. Vzniká otázka, do akej miery je práve slobodná vôľa, príp. mravná sloboda kritériom pre vymedzenie rozličných stupňov mravného vývoja subjektu morálky. Príkladom absolutizácie významu a úlohy slobody pri charakteristike mravného subjektu môže byť názor I. Berlina, ktorý napísal, že "... bytosť, ktorej iní nedovolia robiť aspoň niečo podľa seba, nie je vôbec morálnym subjektom a nemožno ju právne ani morálne považovať za ľudskú bytosť, hoci fyziológovia, biológovia alebo dokonca psychológovia by mali sklón klasifikovať ju ako človeka" ([3], 59). Tento názor považujem za značne diskutabilný, pretože úloha slobody môže byť významná pri vymedzení rozdielov medzi ľudskou bytosťou a osobnosťou ("human being" na jednej strane a "person" na strane druhej). Prítomnosť či neprítomnosť slobody nemôže byť dostatočným kritériom pri vymedzovaní ľudskej bytosti. Z toho by sa dal odvodiť až absurdný záver, že vážne mentálne chorí ľudia nie sú ľudské bytosti.

V nadväznosti na na Berlinove vyjadrenie považujem za dôležité urobiť rozdiel medzi slobodou vôle a mravnou slobodou. V kontexte niektorých svojich predošlých vyjadrení o slobode mravného subjektu sa prikláňam k názoru, ktorý je v odbornej literatúre známy pod viacerými názvami - napr. slabý determinizmus (*soft determinism*) alebo kompatibilizmus. Podstata tohto stanoviska spočíva v tom, že na jednej strane možno akceptovať princíp determinizmu a na druhej strane možno uvažovať o morálnej zodpovednosti osoby za svoje konanie. Podľa tohto názoru sloboda, prípadne jej absencia je záležitosťou stupňa. Z toho vyplýva, že otázka, či daný čin môže alebo nemôže

byť slobodný, nie je totožná s otázkou, či tento čin je alebo nie je determinovaný. Kompatibilizmus tvrdí, že stupeň slobody nezávisí od stupňa determinácie. Podľa tohto stanoviska druh slobody potrebnej pre morálnu zodpovednosť je kompatibilný s determinizmom ([11], 159). Na základe toho zastávam názor, že slobodu vôle má každý mravný subjekt, ale mravná sloboda je prejavom či funkciou reflexívnej schopnosti mravného subjektu, teda mravného subjektu na určitom stupni mravného vývoja. Obsah mravnej slobody je určený obsahom dobra (pochopeného všeobecnejšie), o ktoré sa mravný subjekt usiluje. Slobodu vôle možno považovať za metafyzicky a ontologicky danú, zatiaľ čo mravnú slobodu subjekt získava v procese svojho mravného vývoja, teda v kontexte s tým, ako sa stáva mravne zrelým či mravne vyspelým. Sloboda vôle mravného subjektu sa prejavuje v tom, že sa môže viac či menej slobodne rozhodovať o spôsobe konania v rámci toho, čo od neho žiadajú mravné normy a aké potenciálne prostriedky existujú na naplnenie danej mravnej požiadavky. Na druhej strane sa domnievam, že mravná sloboda vyspelého subjektu morálky spočíva v tom, že sám aktívne pristupuje k tvorbe vlastných mravných hodnôt a noriem aj k ich uskutočňovaniu. Jeho mravná sloboda sa teda prejavuje v možnosti slobodne si voľiť mravné ciele a prostriedky na ich uskutočnenie, pričom nie je bezprostredne viazaný platnými mravnými normami v danej sociálnej komunite, príp. spoločnosti. V tejto súvislosti možno pripomenúť pojem pozitívnej slobody, ktorý používa I. Berlin. Pri charakteristike tohto pojmu I. Berlin napísal: "Človek túži predovšetkým uvedomovať si sám seba ako mysliacu, vôľou obdarenú a aktívnu bytosť, ktorá nesie zodpovednosť za svoju voľbu a dokáže ju vysvetliť odvolávajúc sa na vlastné idey a ciele. Človek sa cíti slobodný do tej miery, do akej verí, že je to tak, a zotročený do takej miery, do akej je nútený uvedomiť si, že to tak nie je" ([3], 31). Možno teda konštatovať, že jeho charakteristika pozitívnej slobody je v určitom zmysle blízka môjmu vymedzeniu druhého typu mravného subjektu. Musíme si však uvedomiť, že v rámci môjho vymedzenia druhého typu mravného subjektu sú zahrnuté ešte ďalšie aspekty, najmä reálna morálna zodpovednosť mravného subjektu. V Berlinovom vymedzení sa zdá, že zodpovednosť sa chápe dosť abstraktne. V protiklade k Berlinovmu pojmu pozitívnej slobody možno konštatovať, že pojem mravná sloboda poskytuje väčší priestor pre tvorivú mravnú sebarealizáciu subjektu v rámci daných možností sociálnej komunity, príp. spoločnosti, než je to v prípade iba slobodnej vôle či pozitívnej slobody. V obidvoch prípadoch sú možnosti mravných subjektov pre rozhodovanie, správanie, konanie a hodnotenie determinované, limity tejto determinácie sú však rozdielne. Z toho vyplýva, že slobodná vôľa je charakteristickou črtou predovšetkým mravných subjektov, ktoré možno zaradiť do kategórie zvykovej či skupinovej morálky, zatiaľ čo mravnú slobodu možno považovať za črtu reflexívnej morálky.

Z vyčlenenia prvého a druhého typu morálky a mravného subjektu možno v určitom zmysle odvodiť aj vzťah týchto typov morálky a mravného subjektu k riešeniu otázky absolútnosti (či objektívnosti) a relatívnosti platnosti morálnych noriem a hodnôt, ktoré fungujú v určitej sociálnej komunite. Súvisí to s mierou slobody uvažovania, rozhodovania a konania mravného subjektu. Mám tu na mysli mieru subjektívnej slobody mravného subjektu, pretože miera objektívnej (vonkajšej) slobody je viac či menej daná

a je do určitej miery rovnaká pre všetky mravné subjekty v rámci určitej sociálnej komunity.

Rozdielne odpovede obidvoch druhov mravných subjektov na otázku Prečo byť mravný? by mohli spočívať okrem iného aj v tom, že zdôvodnenie prvého druhu mravných subjektov by sa zakladalo na zvykovom rámci komunity či spoločnosti, v ktorej sú odpovede na tieto otázky už vyriešené prostredníctvom historickej morálnej skúsenosti komunity či spoločnosti a sú stelesnené v mravných hodnotách a normách platných v danej komunite či spoločnosti. Úloha týchto mravných subjektov spočíva v naplňaní a uskutočňovaní týchto hodnôt a noriem. Na druhej strane ďalší typ mravných subjektov, teda reflexívnych mravných subjektov nachádza jedno z možných zdôvodnení mravnosti aj v tom, že morálka poskytuje určitú záruku, že aj iní budú konať podobne. Je pravda, že je to len relatívna istota, pre jednotlivca je však vždy prijateľnejšia či akceptovateľnejšia než stála neistota, ktorá by vyplývala z toho, že by sa ľudské spoločenstvo riadilo heslom Oko za oko, zub za zub. V tejto súvislosti možno hovoriť aj o odlišnej motivácii mravného konania prvého a druhého typu mravného subjektu. Zatiaľ čo v prípade subjektu zvykovej morálky možno považovať za rozhodujúce činitele motivácie mravného konania silu verejnej mienky, tabu, autoritu zvyku a niekedy dokonca aj "inštitucionálne násilie" (Lillie), v prípade reflexívneho mravného subjektu je takouto motiváciou najmä potreba morálneho sebauskutočnenia a sebatpotvrdzovania ako morálne autonómneho ľudského individua jednak vo vzťahu k podobným jednotlivcom, jednak vo vzťahu k všetkým ostatným ľuďom.

Určitou charakteristickou črtou druhého typu mravného subjektu je aj uvedomenie si vlastnej individuality a morálnej autonómie, ako aj ich uskutočňovanie. Konkrétne to znamená uvedomenie si vlastnej individuálnej neopakovateľnosti, čo sa prejavuje v uvažovaní, rozhodovaní a konaní týchto mravných subjektov. Ide vlastne o sebauvedomenie mravného subjektu ako morálne autonómnej bytosti.

Ďalším momentom, ktorý môže byť nápomocný pri vyčleňovaní týchto dvoch typov morálky a mravných subjektov, môže byť ich schopnosť mravného hodnotenia a sebahodnotenia čiže vlastne schopnosť mravnej sebareflexie. V prípade mravných subjektov z kategórie zvykovej morálky ide o mravné hodnotenie, ktoré je prvoplánové, uskutočňuje sa na základe porovnania určitého konania s normami toho, čo sa považuje všeobecne za dobré, zlé, správne či nesprávne. Na druhej strane v prípade reflexívnej morálky ide o komplexnejšie a nezávislejšie hodnotenie určitého konania prebiehajúceho v kontexte situácie a faktorov, ktoré žiadne všeobecné normy a princípy nemôžu postihnúť vo svojich požiadavkách na žiaduce správanie a konanie. Z toho vyplýva, že pre mravné subjekty v rámci zvykovej morálky je adekvátnejším spôsobom hodnotenia akceptácia absolútnej mravných noriem a hodnôt, ktoré vlastne tieto mravné normy vyjadrujú. Hodnotenia týchto mravných subjektov sa viac podobajú na hodnotenia typu áno - nie, pretože nedokážu úplne zhodnotiť zložitosť okolností, príp. faktorov, ktoré vplývali na konajúci mravný subjekt a na samotné konanie. Tieto mravné subjekty nedokážu zhodnotiť ani zložitosť a komplexnosť dôsledkov vyplývajúcich z hodnoteného konania. Reflexívne mravné subjekty však chápu existujúce mravné hodnoty a normy len ako všeobecné východisko pre hodnotenie, ktoré často nemôže plne zodpovedať

zložitosti hodnoteného konania mravného subjektu. Preto tieto mravné subjekty vo svojom hodnotení pripisujú väčší význam poznaniu a hodnoteniu konkrétnej situácie, v ktorej prebiehalo konanie, a k všeobecným normám a princípom pristupujú s určitým relativizmom. Ich hodnotenia sa teda zvyčajne neprezentujú v podobe absolútneho hodnotenia typu áno - nie, ale uprednostňujú vyjadrenia zohľadňujúce danú situáciu, v ktorej sa nachádzal konajúci mravný subjekt, a vonkajšie či vnútorné okolnosti konania - potom možno povedať, že konanie bolo v tomto kontexte správne (alebo nesprávne).

Za určitú charakteristickú črtu mravných subjektov patriacich do zvykovej morálky možno považovať ich sklon k absolutizujúcemu chápaniu platných mravných hodnôt a noriem a na základe toho aj sklon k absolutizujúcim hodnotiacim stanoviskám. Na druhej strane mravné subjekty zo skupiny reflexívnej morálky možno charakterizovať na základe relativistického posudzovania platnosti mravných hodnôt a noriem, a teda aj na základe ich relatívnych hodnotiacich stanovísk, ktoré si nenárokujú na všeobecnú platnosť v každej situácii, hoci na prvý pohľad môže ísť o analogickú, príp. aspoň o značne podobnú situáciu. Vychádzajú obyčajne z toho, že v podstate žiadna situácia v živote mravného subjektu nie je absolútne identická s inou situáciou.

Poznamenávam, že moja typologizácia morálky a mravných subjektov nie je deterministická či fatalistická a vôbec nechce rozdeliť jednotlivcov na mravne lepších a horších. Je to skôr pomocné kritérium, ktorého úlohou je napomôcť pochopeniu fenoménu morálky. Mravná hodnota konania vôbec nie je závislá od toho, či budeme považovať určitého jednotlivca za patriaceho do kategórie zvykovej alebo reflexívnej morálky.

Veľmi podstatným momentom pre vymedzenie dvoch typov mravných subjektov je úloha mravného citenia, poznania, myslenia a hodnotenia v procese morálneho uvažovania mravných subjektov. Pod mravným cítením rozumiem emócie, ktoré vznikajú u mravného subjektu v súvislosti s určitými formami vlastného alebo cudzieho konania, ako je napríklad radosť, príjemné, šťastie, bolesť, hanba, nenávisť atď. Tieto emócie sú vyjadrením morálnej senzitivnosti mravných subjektov na otázky dobra a zla, správneho a nesprávneho, sú však ovplyvnené aj určitým emocionálnym prahom citlivosti, ktorý je subjektívne odlišný u každého mravného subjektu. Mravné poznanie je prejavom schopnosti mravného subjektu analyzovať fakty a okolnosti určitého konania buď prostredníctvom intuície založenej na minulej skúsenosti a všeobecne akceptovaných mravných hodnotách a normách, alebo prostredníctvom vlastnej kritickej myšlienkovej aktivity, ktorá sa nemusí nevyhnutne prísne pridržovať všeobecne akceptovaných a platných hodnôt a noriem. V takom prípade môže dokonca dôjsť k situácii, že primárnu úlohu zohráva kontext, v ktorom konanie prebehlo. Morálne myslenie je ďalšou, vyššou fázou morálneho uvažovania mravných subjektov, pri ktorom významnú úlohu zohráva schopnosť racionálnej voľby na základe výberu medzi viacerými alternatívami konania, a to aj na základe zvažovania možných dôsledkov, ktoré pre dotknuté mravné subjekty vyplnú zo zvolenej alternatívy konania. Pre morálne hodnotenie prvého typu mravného subjektu je príznačná určitá schematickosť, ktorá sa prejavuje v podobe jednoznačných hodnotení áno-nie, dobré-zlé, morálne-nemorálne, správne-nesprávne. Druhý typ morálneho subjektu si oveľa viac uvedomuje zložitosť procesu rozhodovania, voľby druhu konania, ako aj vplyv mnohých vonkajších okolností. Jeho morálne hodnotenie nemá

takéto črty schematickeosti a v určitom zmysle je preň charakteristický istý stupeň relativizmu v posudzovaní hodnôt späť s určitým konaním.

Jednou z podstatných črt prvého typu mravného subjektu je teda to, že jeho morálne uvažovanie sa zakladá predovšetkým na morálnych pocitoch a intuitívnom mravnom poznaní, pričom sa však v rovine mravného poznania môže prejavovať a využívať aj schopnosť porovnávania s existujúcimi hodnotami a normami, príp. s minulou skúsenosťou mravného subjektu. Tento typ morálneho uvažovania mravného subjektu možno nazvať aj schematickým uvažovaním. Pre druhý typ mravného subjektu a jeho morálne uvažovanie je príznačná najmä prítomnosť kritického a analytického myslenia, ktoré sa prejavuje jednak v procese poznávania faktov a okolností určitého konania, ale najmä v procese rozhodovania a potom aj hodnotenia realizovaného konania. Tento druh morálneho uvažovania u druhého typu mravného subjektu možno v porovnaní s prvým druhom morálneho uvažovania nazvať aj systematickejšým či komplexnejším. Z hľadiska procesu morálneho uvažovania, ale ani z hľadiska ďalších prvkov, ktoré tvoria jednotlivé typy mravných subjektov, v žiadnom prípade nemožno predpokladať, že ide o úplne čisté typy morálneho uvažovania mravných subjektov. Je samozrejmé, že u prvého typu mravného subjektu a v jeho morálnom uvažovaní sa môžu (a aj sa vyskytujú) určité momenty charakteristické najmä pre druhý typ mravného subjektu a jeho spôsob morálneho uvažovania a naopak. Rozhodujúcim momentom pre vyčlenenie týchto dvoch typov mravných subjektov sú črty prevládajúce v procese ich morálneho uvažovania - ako uvádza napríklad aj R. M. Hare v súvislosti so svojím rozdelením ľudí na "archangel" a "prole" ([7]; [5], 106-115).

Rozdiel medzi prvým a druhým typom morálky a mravného subjektu, medzi skupinovou morálkou a reflexívnou morálkou spočíva okrem iného aj v tom, že reflexívny mravný subjekt vedome hľadá odpovede na otázky Kto som? a Čím chcem byť? Aktivizuje teda poznávací aspekt svojho vedomia i vôľový aspekt. Uvažuje teda vlastne nad otázkami Kto som ako mravná bytosť, príp. mravný subjekt?, Akým mravným subjektom chcem byť?, Čo chcem vo svojom živote dosiahnuť? V prvej otázke sa prelínajú epistemologické a ontologické aspekty problému, zatiaľ čo v druhej otázke ide najmä o psychologické aspekty formovania mravného subjektu.

Schopnosť položiť si otázky Kto som? a Čím chcem byť? závisí od stupňa mravnej vyspelosti. To neznamená, že za mravných možno považovať iba jednotlivcov, ktorí sú schopní mravnej sebareflexie. Mravne môžu konať aj tí, ktorí konajú v súlade s mravnými normami platnými v spoločnosti, teda konajú na základe zvykovej či skupinovej morálky. V prípade mravnej sebareflexie ide o kvalitatívne iný stupeň mravného konania.

Ak morálku chápeme v podstate ako pozitívny sociálny fenomén, úsilie o uskutočňovanie dobra v živote jednotlivca, sociálnej komunity, sprostredkované spoločnosti a ľudstva, ako úsilie, ktorého vedľajším produktom je aj zlo, ktoré však nie je dominantné, potom môžeme morálku deliť na základe rozličných typov mravných subjektov. Mravné subjekty delíme na dva druhy: na skupinový subjekt a reflexívny subjekt, a to na základe ich mravnej vyspelosti. Kritériom mravnej vyspelosti je schopnosť mravného

uvažovania, hodnotenia a sebahodnotenia, schopnosť sformovať vlastný model morálneho uvažovania, vlastných princípov, hierarchie mravných hodnôt atď.

V nadväznosti na tieto úvahy môže vzniknúť otázka týkajúca sa miesta motívov a úmyslov v rámci etiky sociálnych dôsledkov. Konanie, ktorého dôsledky sú vysoko pozitívne, teda konanie, ktoré by sme hodnotili ako morálne, uskutočnené na základe ušľachtilých mravných motívov a úmyslov, obsahuje určité vnútorné dobro, ktoré je mu dané cez motívy a úmysly konajúceho mravného subjektu. Objektívne dôsledky takého konania sú také isté ako v prípade náhodného konania, ale vnútorná hodnota týchto dôsledkov je vyššia než pri náhodnom konaní. Vnútorná hodnota dôsledkov konania (teda vnútorné dobro) je daná charakterom motívov a úmyslov konajúceho mravného subjektu. Vnútorná hodnota dôsledkov (či ich vnútorné dobro) je len pomocným kritériom, ktoré vyjadruje skôr úroveň charakteru konajúceho mravného subjektu než dôsledky jeho konania.

Nepredpokladám teda zásadné rozdiely v objektívnej hodnote dôsledkov rovnakého alebo aspoň podobného konania prvého, resp. druhého typu mravného subjektu na základe toho, či sú výsledkom konformity voči požiadavkám komunity alebo individuálnej sebareflexie mravného subjektu. Pokiaľ prevažujú pozitívne dôsledky konania, pokiaľ môžeme konanie mravného subjektu hodnotiť ako morálne alebo aspoň ako správne, potom nie je z hľadiska dôsledkov dôležitý spôsob motivácie, ktorý bol základom konania a týchto dôsledkov. Spôsob motivácie je dôležitým činiteľom pri hodnotení charakteru mravného subjektu - ale v širšom časovom kontexte dôsledkov jeho konania. Možno teda konštatovať, že rozhodujúcim kritériom hodnotenia mravného subjektu sú širšie chápané dôsledky, ktoré vyplývajú z jeho konania. Ďalším kritériom je charakter mravného subjektu, motívy a úmysly uvažovania, rozhodovania a konania mravného subjektu na jednej strane a na druhej strane aj spôsob motivácie subjektu konať mravné dobro, resp. aspoň nekonať mravné zlo. Ušľachtilé motívy a úmysly mravného subjektu vyjadrujú vnútornú hodnotu dôsledkov bez ohľadu na reálny spôsob motivácie subjektu. Reflexívny spôsob motivácie mravného subjektu čiže uvažovanie, rozhodovanie a konanie mravného subjektu druhého typu, založené na sebareflexii, sebauskutočňovaní a sebaopotvrdzovaní tohto subjektu ako mravnej bytosti, zvyšuje či zvyšuje vnútornú hodnotu dôsledkov uvažovania, rozhodovania a konania tohto mravného subjektu.

LITERATÚRA

- [1] AMBROŽ, H.: Jak získat v životě úspěch? Brno, Schneider 1991.
- [2] ARMSTRONG, M. A.: Jak být ještě lepším manažérem. Praha, Victoria Publishing 1995.
- [3] BERLIN, I.: Dva pojmy slobody. In: O slobode a spravodlivosti: Liberalizmus dnes. Bratislava, Archa 1993, s. 19-73.
- [4] GLUCHMAN, V.: Angažovanosť, solidarita, zodpovednosť. Prešov, Universum 1994.
- [5] GLUCHMAN, V.: Človek a morálka. Brno, Doplněk 1997.
- [6] GLUCHMAN, V.: Etika sociálnych dôsledkov a jej kontexty. Prešov, PVT 1996.
- [7] HARE, R. M.: Moral Thinking: Its Levels, Method and Point. Oxford, Clarendon

Press 1991.

- [8] LOCKE, L. A.: Personhood and Moral Responsibility. In: Law and Philosophy 1990, č. 9, s. 39-66.
- [9] RAWLS, J.: Teorie spravedlnosti. Praha, Victoria Publishing 1995.
- [10] RAZ, J.: Right-Based Moralities. In: R. G. Frey (ed.): Utility and Rights. Oxford, Basil Blackwell 1985, s. 42-60.
- [11] TAYLOR, P. W.: Principles of Ethics: An Introduction. Encino - Belmont, Dickenson 1975.
- [12] VALLACHER, R. R. - WEGNER, D. M.: Levels of Personal Agency: Individual Variation in Action Identification. In: Journal of Personality and Social Psychology 1989, r. 57, č. 4, s. 660-671.
- [13] WILLIAMS, B.: Making Sense of Humanity. Cambridge - New York, Cambridge University Press 1995.

Doc. PhDr. Vasil Gluchman, CSc.

Katedra filozofie FF PU

ul. 17. novembra 1

080 01 Prešov

SR